

Beyrut 1988, s. 261 vd.; Muvaffakuddin b. Osman, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kübüri'l-ibrâr* (nşr. M. Fethî Ebû Bekir), Kahire 1415/1995, s. 523-527; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), V, 3; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 445, 457; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 99-105; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 190-193; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 1-18; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Fî'l-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Fâtîmî*, İskenderiye 1987, s. 144-147; Hamdi Alaslan, *İhşidîler Devleti: Siyasi Tarih, Sosyal, Ekonomik ve Kültür Hayatı* (doktora tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 100-129; Ahmed Abdürrâzık Ahmed, *Târîhu Mısr ve âşârühe'l-İslâmiyye*, Kahire 1993, s. 152-160; Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülâk'ta İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidîler*, İzmir 1996, s. 52-56; Said Abdülfettâh Âşûr, "Kâfûr el-İhşidî", *Târîh ve âşârü Mısrî'l-İslâmiyye*, London, ts. (IMPADS Associates), s. 1117-1120; Hasan İbrâhim Hasan, "Kâfûr el-İhşidî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XXXVI/1, Kahire 1942, s. 23-45; Fâyiz el-Hamevî, "Kâfûr el-İhşidî", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2006, XV, 871-872; A. S. Ehrenkreutz, "Kâfûr, Abu'l-Misk", *EP* (İng.), IV, 418-419; Abdülkerim Özyayın, "Seyfûddeve el-Hamdâni", *DİA*, XXXVII, 36.



AHMET AĞIRAKÇA

KÂĞIT EMİNİ

Osmanlı bürokrasisinde
kâğıt ve kırtasiye işleriyle uğraşan
büronun başı.

Arpa emini, matbah emini, darphâne emini, şehremini ile beraber sarayda birün hizmetlerine bakan beş büyük bürokrattan biridir. Bir büro halinde teşkilatlanması muhtemelen XVI. yüzyıldadır. Ondan önce de divanda kâğıt işleriyle ilgilenen bir kâtibin mevcut olma ihtimali yüksektir. Devlet dairelerinde kullanılan kâğıt ve diğer kırtasiye malzemelerinin tedarik ve dağıtımıyla görevli bulunan kâğıt emini hazinedarbaşına karşı sorumluydu. Kırtasiye malzemesi taşra devlet hazinesinde saklanırdı. Sarayın Enderun kısmına ait kırtasiye masraflarına ise Defterdarlık Dairesi'nde kalem mensuplarından olan Enderun kâğıt emini bakardı. XVI. yüzyılın sonlarında kâğıt emini de dergâh-ı âlî müteferrikaları varken sonraları kâğıt eminleri Dîvân-ı Hümâyün kâtipleri arasından seçildi. XVI. yüzyılda kâğıt ihtiyacı kâğıt emini tarafından karşılanırken XVIII. yüzyılda bu vazife artık saray dışından kâğıtçı esnafının seçtiği kâğıtçıbaşıya havale edildi. Kâğıt emini unvanı da genellikle birün kâğıt emini için kullanılmıştır.

Devlet dairelerine senet mukabilinde verilen kırtasiye eşyasına da nezaret eden birün kâğıt emini maliyenin çeşitli evrak işleriyle uğraşan büronun başında yer alırdı. Yeni berat alan veya beratlarını yenileyen-

lerin beratlarını kâğıt emini verir ve berat harcını tahsil ederdi. Kalemelerde yazılıp hazırlanan beratların harcı belirlenir, ait olduğu kaleme göre beratı defterdar, reîsül-küttâb veya kazasker imzaladıktan sonra nişancı tarafından tuğrası çekilerek önem derecesine göre ya kubur denilen silindir biçimindeki kutular içinde veya kuburlar atlas keselere konularak sahibine teslim edilmek üzere kâğıt eminine gönderilirdi.

Rumeli ve Anadolu vilâyetleri zeâmet ve timar sahiplerine ait olup Dîvân-ı Hümâyün'dan çıkacak beratlar ve şikâyet ahkâmının harçlarının nişancının imza ve mührüyle ibraz edilen muhasebe kaydı üzerine kâğıt emini tarafından hâsılât ve teslimat hesapları işlenirdi. Timar ve zeâmeti tasarruf edenlere verilen beratların harcı tayin kayıtlarının bulunduğu ruûs-ı hümâyün icabınca kâğıd-ı birün emini tarafından alınarak hazineye verilir. Harçları alınmak için kâğıt eminine yollanan tezkere adediyle tezkere sûretleri deftere kaydedilirdi. Muhtelif timar ve zeâmetlerin tayini sırasında tahsil edilen resm-i mîrî ile resm-i eminin cinsleri ve miktarlarıyla yazı kayıtları, alınan beratların rûsûmat / harç miktarlarının genel toplamı ve kâğıt eminlerinin tatbik mühürleri rûsûm-ı be-ravât defterinde bulunurdu.

Kâğıt emini, uhdesinde olan maktû' gelirlerden sipahilerin maaşları ile Anadolu kazaskeri kapısında ahkâm kâtipliğinde bulunanların maaşlarını öderdi. Dergâh-ı âlî yeniçerilerinden cebehânedeki çalışan kundakçı, saykalıcı, çadır imalatçısı gibi görevlilerin maaşları, elçilere ait hayvanların masrafları da kâğıt emini eliyle karşılanırdı. Ulûfeli hâcegândan olan ahkâm kâtiplerine kâğıt emininin ulûfelerini zamanında vermemesi genellikle şikâyet konusu olmuştur. 6 akçe, 10 akçe yevmiye ile Anadolu kazaskerliğinde ahkâm kâtipliği yapanların vazifelerini (üç aylık maaş) birün kâğıt eminden alamadıkları için sık sık şikâyet ederek bunların kâğıt eminden mahsup edilmesi için arzda bulunurlardı.

Enderun ve birün kâğıt eminleri yüksek dereceli memuriyetler (hâcegânlık) arasındaydı. XVIII. yüzyılda dört sınıfa ayrılan hâcegânlık unvanının birinci sınıfını üç defterdarla nişancı, reîsül-küttâb ve defter emini, ikinci sınıfını maliyeden büyük rûznâmeci, başmuhasebeci ve Anadolu muhasebecisi, üçüncü sınıfını tersane emini, şehremini, darbhâne emini, arpa emini ve masraf-ı şehriyârî emini oluştururken dördüncü sınıfını Enderun kâğıt emini ile birün kâğıt emininin de aralarında bulun-

duğu Maliye Dairesi'nin kalem âmirleri, piyade ve süvari mukabelecileri, kalyonlar kâtibi, tersane ambarı emini, tersane ambarı nâzırı, tersane reisi, tophane nâzırı, sergi nâzırı teşkil ederdi. XIX. yüzyılın başında aylığı 60 kuruş olan kâğıd-ı birün emanetine genellikle mektûbî ve âmedî halifelerinden seçilenler arasında en uygun bulunanı eminliğe getirilirdi.

1811 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti âmedî hulefâsından Mustafa Muhtar Efendi'ye, kâğıd-ı birün emanetinin vekâleti defterdar mektupçusu başhalifesi Esad Efendi'ye, 1812 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti mektûbî hulefâsından el-Hac Mehmed Emin Efendi'ye, 1813'te ise İzzet Paşa'nın mühürdarı Deriş Hüseyin Efendi'ye, kâğıd-ı birün emaneti tuğranüvis Nihâfî Efendi'ye verildi. 1826 yılındaki tevcihatta kâğıd-ı Enderun emaneti divan kâtiplerinden Mehmed Nesim Efendi'ye tevcih edilirken kâğıd-ı birün emaneti Nâsır Efendi'nin uhdesinde bırakıldı. 1830'daki tevcihatta kâğıd-ı Enderun emaneti Ahmed Nazif Efendi'ye, kâğıd-ı birün emaneti âmedî halifelerinden Nâfi Efendi'ye, 1831 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti kâtip efendi halifelerinden Ömer Efendi'ye, kâğıd-ı birün emaneti âmedî hulefâsından Ali Şihâb Efendi'ye ve 1832 tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti Divan Kalemî mühimmenüvisânından Mümtaz Efendi'ye, kâğıd-ı birün emaneti âmedî halifelerinden Ali Şihâb Efendi'ye tevcih edildi. 1833 yılı tevcihatında kâğıd-ı Enderun emaneti Divan Kalemî mühimmenüvisânından Atâ Efendi'ye verildi, kâğıd-ı birün emaneti âmedî halifelerinden Ali Şihâb Efendi'nin uhdesinde bırakıldı.

1833'te divan görevlerinde düzenleme yapıldığı sırada münâvebeye tâbi olan ve pâyve nevinden sayılan piyade mukabeleciliği, küçük rûznâmçecilik, büyük kale tezkereciliği, küçük kale tezkereciliği, sâlyâne mukâtaacılığı, sergi nezâreti, kâğıd-ı Enderun emaneti görevleri birleştirildi ve yedi görevin birden görüldüğünü belirtmek üzere müstakil bir memuriyet olarak aklâm-ı seb'a hocalığı ihdas edildi. Kâğıd-ı birün emini olan hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyün âmedî halifelerinden Ali Şihâb Efendi padişah iradesiyle kesedar riyâseti hizmetine getirilince kâğıd-ı birün emini Şubat 1836'da hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyün'un muteber halifelerinden Enverî Efendi'ye verildi. 1838'de Hazîne-i Âmire, Mansûre Hazinesi'yle birleştirilerek Maliye Nezâreti teşkil edildiği sırada Bâb-ı Defterî kalemlerinin yeniden düzen-

lenmesine bir başlangıç olmak üzere Bâb-ı Defteri'de müteferrik olan kalemler ve kâtipler birbirine bağlandı. Bu çerçevede küçük rûznâmçe ile kâğıd-ı bîrûn emaneti ve tarihçilik memuriyetleri maliye tezkereciliğine dahil edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Defteri*, nr. 6746, 16602; BA, *MAD*, nr. 161, 7156, 8530, 16441, 23014, 23296; BA, Ali Emîri, Sultan III. Mustafa, nr. 280/22393; Sultan IV. Mehmed, nr. 31/3545, 31/3553; BA, *HH*, nr. 1260/48746-A; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 42/2097; BA, Cevdet-Maliye, nr. 577/23682; Câbi Ömer Efendi, *Tarih* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, II, 800, 909, 1017; Lutfi, *Tarih* (haz. Ahmet Hezarfen), İstanbul 1999, I, 90; a.e. (haz. Yücel Demirel – Tamer Erdoğan), II-III, 451, 662; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 69, 70, 381; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 29, 36, 140; *Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 17, İstanbul 1247; sy. 52 (1248); sy. 75 (1249); sy. 102, 124 (1251); sy. 163 (1254).



GÜLDEN SARIYILDIZ

KAHVEHANE

Osmanlı toplum hayatında sosyalleşme mekânları arasında önemli bir yere sahip olan kahvehaneler aynı zamanda bu özelliği sebebiyle bir nevi kamu alanına dönüşmüştür. Kahvehane tipi yerlerin ilk örneklerine XVI. yüzyılın başlarında Mekke,

XVI. yüzyılda İstanbul'daki bir kahvehaneyi tasvir eden minyatür (The Chester Beatty Library, nr. 439, vr. 9*)



Kahire ve Şam'da rastlanır. Aynı yüzyılın ortalarında İstanbul'da da kahvehaneler ortaya çıktı. Yaklaşık bir asır sonra kahvehanelerin Osmanlı dünyasından Avrupa'nın Viyana, Paris, Londra gibi büyük şehirlerine taşındığı bilinmektedir. XIV. yüzyıldan beri sağlık ve esenlik için tüketilen kahvenin bir içecek şeklinde daha geniş bir tabanda rağbet görmesi ve kahvehanelerin yaygınlaşması İstanbul merkezli olarak gerçekleşti. İstanbul'daki ilk kahvehanelerin 1550'lerin başlarında açıldığı genelde kabul edilir. Dönemin tarihçilerinden Âlî Mustafa Efendi'ye göre Arap coğrafyasında uzun zamandır bilinen kahvehaneler İstanbul'da 1553'te ortaya çıktı. XVII. yüzyıl tarihçilerinden Peçuylu İbrâhim ilk kahvehaneleri, Halepli Hakem adlı bir tüccarla Şamlı Şems adında bir kişinin İstanbul Tahtakale'de 962'de (1554-1555) açtıklarını yazar. Böylece şehir hayatına giren kahvehanelerin sayısı kısa zamanda arttı. Kahve içmek ve sohbet etmek amacıyla buralarda toplanan muhtelif zümrelerden değişik kültür seviyelerinden insanlar yeni bir kültür ortamı, sosyalleşme mekânı ve siyasî iktidar karşısında seslerini duyurabilecekleri bir kamusal alana kavuştu. Kanûnî Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde İstanbul'da elli kahvehanelerin bulunduğu belirtilir. 1792'de düzenlenen defterlere göre bu sayı 1631'e, 1821'de ise 2076'ya ulaştı. İlk başlarda aşırı bir yenilik diye görülen kahvehane çok geçmeden normal sayıldı ve toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarını karşılayan bir merkez konumuna geldi.

Halkın toplandığı kahvehaneler siyasî iktidarın ve yöneticilerin dikkatini çeken bir önem kazandı ve Osmanlı sosyal ve siyasal hayatının XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zaman zaman etkisi altında kaldığı çalkantıların ana mekânları olarak kabul edilmeye başlandı; devlet sohbeti denilen dedikodu ve söylentilerin yayıldığı yerler şeklinde görüldü. Siyasal otorite mevcut düzene bir tehdit kabul ettiği kahvehaneleri yasaklama yoluna da gitti. İlk dönemlerde iktidarın kahvehanelere dair tutumu bunları tamamen yasaklamak ve kapatmak oldu. Farklı bir toplumsallaşma ortamı gösteren kahvehaneye karşı olan menfi tavır önce Eyüp, ardından sur içi İstanbul ve Galata'daki bütün kahvehanelerin kapatılmasıyla sonuçlandı. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin sonlarına doğru Eyüp, Galata ve İstanbul kadınlarına yollanan hükümlerde kahvehanelerin kapatılması ve tekrar açılmaları-

nın önlenmesi emrediliyordu (BA, *MD*, nr. 7, hk. 155, 1453). Bununla beraber yasaklama uzun sürmedi, yeni kahvehanelerin açılmasına devam edildi. 1583'te İstanbul kadısına gönderilen hükümdede yine kahvehanelerin yasaklanması tâlimatı verildiyse de kahvehanelerin çoğalmasına engel olunamadı. Özellikle XVII. yüzyılda Kâtib Çelebi'nin ifadesine göre neredeyse her sokak başında bir kahvehane mevcuttu. Bilhassa Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin fetvasıyla bir içecek olarak kahve bu tartışmanın dışında tutuldu, ancak Kadızâdeli hareketi kahvehanelerin kötü ününü yaydı. IV. Murad 1633'te İstanbul'daki bütün kahvehanelerin kapatılmasını ve kahve içilmesini yasakladı.

Bu yasaklama kahvehanelerin kapatılmasıyla ilgili son karar oldu. Ardından kahvehaneleri devletin kontrolü ve gözetimi altına alacak çareler arandı. Kahvehane kapatma işi ise uygunsuzluğun tesbit edildiği yerlerle sınırlı kaldı. Aslında kahvehaneler tehlikeli mekânlar olarak görülüyordu, fakat devletin bu mekânlar karşısındaki duruşunda değişime meydana gelmişti. Bu politika değişikliğinin sebeplerinden biri kahvenin ekonomik değeriyle alakalıydı. Kahve ticareti ciddi bir gelir kaynağı haline geldi, zira kahveden alınan vergi devlet hazinesinin düzenli gelirlerinden birini oluşturuyordu. Kahve ve tütün gibi yeni metâlar, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ve Asya'da temel bir ticaret emtiası ve devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını teşkil ediyordu. Hatta Peçuylu İbrâhim'in yazdığına göre sadrazamlar yatırım için büyük kahvehaneler açıyor ve ciddi gelirler elde ediyorlardı. Bilhassa XVIII. yüzyılda kahvenin ekonomik değeri hayli arttı ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde mevcut ekonomik ve siyasal yapıları ciddi mânada etkiledi. Devletin kahvehaneler karşısındaki tavrının değişmesinde diğer önemli bir etken de tebaa ile arasındaki ilişkilerin niteliğiydi. Zaman içerisinde temel politika, kamu alanının siyasî iktidar tarafından kontrolünden kayarak devletin tebaasıyla uzlaşmasına doğru gitti. Nitekim XVIII. yüzyılda hem devlet hem de kahvehaneler XVI ve XVII. yüzyıldakinden farklılaşmıştı. Bunların yanı sıra kahveci esnafı içerisinde yer alan yeniçerilerin mevcudiyeti de kahvehanelere karşı farklı bir tavır geliştirilmesine yol açıyordu.

Yazılı kültürün yaygın olmadığı modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda kahvehaneler sözlü kültürün tesis ve devamının en önemli araçlarından biriydi